

**TARİHSEL SÜREÇ ÇERÇEVESİNDE
2005 IRAK ANAYASASINA GÖRE IRAK TÜRKLERİNİN
(TÜRKMENLERİNİN) HUKUKSAL KONUMLARI**

Süleyman Sırrı TERZİOĞLU*

Özet

Osmanlı Devleti dağıldıktan sonra, Irak'taki Türk halkı azınlık haline geldi ve hukuksal belgelerde Irak Türklerine çeşitli azınlık hakları tanınmakla birlikte, bu haklar uygulanmadı. İslâm'ın devletin resmî dini ve yasamanın temel bir kaynağı olduğunu ifade eden 2005 Irak Anayasasında Irak Türk halkı "azınlık" olarak tanındı. Türk azınlığa tanına azınlık hakları, bazı yetersiz bireysel ve kültürel haklardır. Bununla birlikte bu hakların uygulanması konusunda bazı endişeler bulunmaktadır.

***Anahtar Kelimeler:** İslâm, Irak, Türk Azınlık, 2005 Irak Anayasası, Kürt Bölgesi*

Abstract

After the collapse of Ottoman State, Turkish people in Iraq became minority and although some minority rights were recognized in legal documents, those rights were not put in the practice. In 2005 Irak Constitution which state that Islam is the official religion of the State and it is a fundamental source of legislation, Iraqi Turkish people were recognized as "minority". Minority rights which recognized to Turkish minority are some insufficient personel and cultural rights. Nevertheless there are some anxieties about put into practice of those rights.

***Key Words:** Islam, Iraq, Turkish Minority, 2005 Iraqi Constitution, Kurd Region*

---

* Dr., Ege Üniversitesi Türk Dünyası Araştırmaları Enstitüsü Sosyal, Ekonomik ve Siyasal İlişkiler A.B.D., e-posta: ssterzioglu@yahoo.com

Giriş

Irak müdahalesinden sonra bu ülkede yaşayan Türklerin durumu hep kamuoyumuzu meşgul etti. Türkiye'nin zaman zaman Irak Türklerinin güvenliğini sağlamak ve haklarını korumak için çeşitli girişimlerde bulunduğunu gördük. Muhtemelen de Irak'taki belirsizlikler Türkiye'nin bu tür girişimlerini yine gündeme getirecektir. Müdahale sonrası süreçte referandum sonucu kabul edilen yeni 2005 Anayasasının henüz ülkede istikrarı sağlayıp sağlayamayacağı belli değildir. Ancak bununla birlikte Irak'ın karmaşık etnik, dinsel, siyasal yapısı içinde, Irak Türklerinin hukuksal konumlarının yeni Anayasada nasıl ele alındığının bilinmesinde de kanımızca büyük yarar vardır. Biz bu çalışmamızda öncelikle Osmanlı döneminde azınlıklara ilişkin temel ilkeleri ve bölgedeki azınlıklara ilişkin durumu ele aldık. Daha sonra 2005 Anayasasına gelinceye kadar olan süreçte Irak Türklerinin hukuksal durumlarını inceledik. Son olarak 2005 Anayasası çerçevesinde Irak Türklerinin anayasal konumlarını değerlendirmeye çalıştık. Böylece Irak Türkleri üzerine yapılan tartışmaların daha sağlıklı bir zemine oturacağını ümit ediyoruz. Çalışmamızda "Irak Türkmenleri" yerine "Irak Türkleri" ifadesini kullanmaya özen gösterdik. Çünkü "Türkmen" kelimesi kullanılarak Türkiye ile Irak Türkleri arasında yapay bir ayrılık oluşturulmaya çalışıldığını düşünüyoruz. Bununla birlikte hukuksal belgelerde "Türkmen" ifadesi yer alması dolayısıyla bu metinlerle ilgili olduğu ölçüde biz de bu kelimeyi zaman zaman çalışmamızda kullandık.¹

1. Osmanlı Döneminde Irak ve Gayrimüslimlere Uygulanan "Millet Sistemi"

Irak'ın gerçek anlamda Osmanlı Devleti egemenliği altına girmesi, Kanunî Sultan Süleyman'ın 1534 yılında çıktığı Irak seferinde Bağdat'ı alması ile gerçekleşmiştir. Bu tarihten sonra Irak, Osmanlı egemenliği altındayken zaman zaman değişen yeni bir idarî yapıya kavuşmuş ve eyaletlere ayrılarak yönetilmiştir. Kuzey Irak'ı içine alan Musul, 1878 yılından itibaren İstanbul'a bağlı bir vilâyet haline dönüştürülmüş ve Osmanlı Devletinin egemenliğinden çıkıncaya kadar da bu konumda kalmıştır.²

¹ Lozan Barış Andlaşmasının görüşmelerinde Musul sorunu konusunda Türk Hükümeti burada yaşayanların "Türk" olduğunu, İngiltere Hükümeti ise "Türk" ve "Türkmen"lerin tamamen ayrı bir milliyetten olduğunu ileri sürmekteydi. Bu konudaki tartışmalar için bkz. *Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt 1, Kitap 1*, 3. Baskı, Seha L. Meray (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001, s. 343 vd.

² Kuzey Irak'ın Osmanlı Devleti egemenliğine girmesi ve o dönemdeki idarî yapısı hakkında bkz. Sinan Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998, s. 31 vd.

Osmanlı Devletinin son dönemlerindeki nüfus sayımlarından da anlaşıldığına göre bölgede çok çeşitli din, mezhep ve etnik unsurlar bulunmaktaydı.³ Osmanlı Devleti, temelde dinsel esaslara dayalı bir yönetimi benimsediği için konumuz açısından öncelikle İslâm hukukunda “azınlık” kavramını ele almakta yarar vardır.

İslâm ülkelerinde, çeşitli Musevî toplulukları ve Hristiyan kiliseleri, Halifenin dikkate değer müsamahasına sahiptiler. İslâm devletleri, Müslüman olmayan dinsel toplulukların kendi işlerinin yönetiminde onlara tam bir bağımsızlık sağlayan, özellikle Osmanlı Devletinde uygulanan “millet sistemi”ni kabul etmişti.⁴

İslâm hukukunda günümüzdeki azınlık kavramına “zimmî” kelimesi karşılık gelmektedir. "Kendi dinlerini değiştirmeden bir İslâm devletinin korumasından yararlanan, Müslüman olmayan ehlikitap kişiler"⁵ olarak tanımlanan zimmîlerin tam bir inanç, ibadet, dinsel merasim, eğitim özgürlüğü, idarî ve hukuksal özerklikleri vardı. *Görüldüğü gibi İslâm hukukunun geçerli olduğu yerlerde azınlık kavramı, herhangi bir etnik grubu değil, gayrimüslimleri ifade etmektedir.* İslâm hukukunun egemen olduğu Osmanlı Devletinde zimmîlerle ilgili durum, kendini millet sistemi olarak göstermişti. *Fatih döneminden sonra ortaya çıkan “millet” kavramı, Osmanlı Devletinde günümüzdeki etnik içeriğinden farklı olarak dinsel topluluklara verilen isimdi.* Ortodokslar “Rum Milleti” adı altında toplanmakta, Musevîler ise ayrı bir “Yahudi Milleti” oluşturmaktaydı. Ayrı bir millet statüsü tanınmayanların önemli bir kısmı “Ermeni Milleti” içinde kabul ediliyordu. Katolik Ermeni cemaati ise 1830'da bu statüyü elde etmişti.⁶ Gayrimüslimlere tanınan bu statü, Osmanlı Devletinin hâkimiyeti altındaki çeşitli bölgelerde yaşayan gayrimüslimler bakımından bir farklılık göstermeden ve fazla bir değişikliğe uğramadan Tanzimata kadar sürmüştür.⁷ Hâkim ve yönetici sınıf olan Müslüman Türkler kendilerini “Osmanlı” olarak adlandırıyorlardı. Zimmîlerin uluslarına göre ayırımı 19.

³ Kuzey Irak'ın o dönemdeki sosyal yapısı hakkında bkz. Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak...*, s. 49 vd.

⁴ Francesco Capotorti, *Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities*, UN-Doc, E/CN.4/Sub. 2/384/Rev.1, New York: United Nations Publication, 1991, s. 2, para. 6

⁵ Gülnihâl Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 107, Ankara: TTK Basımevi, 1996, s. 8

⁶ M. Akif Aydın, "Osmanlı'da Hukuk", (ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1994, s. 422-425

⁷ Bilal Eryılmaz, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1990, s. 28-42

yüzyıl ortalarına kadar söz konusu olmamıştı.⁸

Dönemin özelliklerine uygun olarak Irak'taki gayrimüslimlerin Osmanlı döneminde azınlık olarak kabul edildiği ve çeşitli düzenlemelere konu olduğu görülmektedir. Örneğin nüfus sayımlarında Müslümanlar bir kalem altında sayılırken, gayrimüslimler mezheplere ve dinlere göre ayrı ayrı gösterilmiştir. Müslümanlar dışında nüfus sayımlarında adı geçen farklı unsurlar şunlardır: Rum, Ermeni, Katolik, Yahudi, Protestan, Keldanî, Süryanî, Yezidî, Marunî, Yakubî.⁹ Kuzey Irak'taki bu küçük azınlık gruplarının kendilerine has ibadet yerleri bulunmaktaydı ve kaza ve vilâyet meclislerinde temsil edilmekteydiler. Bu gruplar, kendi hukuk sistemleri içinde, kendilerinin seçtikleri temsilcileri tarafından yönetilmekteydiler. Yükümlü oldukları vergilerini devlete temsilcileri aracılığıyla öderler ve taleplerini devlet nezdinde dile getirirlerdi.¹⁰

Görüldüğü gibi Osmanlı döneminde “millet sistemi”nin özelliklerine uygun olarak gayrimüslim unsurlar, çeşitli kültürel özerkliklerden yararlanmaktaydılar. Ancak Irak'ın hukuksal olarak Arap unsurunun egemen olduğu millî bir devlet haline dönüşmeye başlamasından sonra, aşağıda görüleceği gibi çoğunluk-azınlık ilişkisi sadece Müslüman-gayrimüslim ayrımına göre değil etnik çeşitliliğe göre de belirlenmiştir. Daha önce Müslüman olmaları dolayısıyla Sünnî Araplarla birlikte egemen unsur içinde yer alan Irak Türkleri de, (Sünnî Arapların bu konumlarının Amerikan işgaline kadar devam etmesine rağmen) bu süreç içinde azınlık durumuna düştüler.¹¹

2. Osmanlı Dönemi Sonrası Irak Türklerinin Hukuksal Konuları

Irak'ın Osmanlı Devletinden ayrılması, San Remo Konferansı sonrası varılan andlaşmada 25 Nisan 1920'de İngiliz mandası olmasıyla başladı. Ancak Musul'un kime ait olacağı henüz ihtilâf konusu olmaktan çıkmamıştı. Lozan Barış Andlaşmasında Musul meselesi çözüme

⁸ Bozkurt, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî...*, s. 9

⁹ 1881-1883, 1895, 1897, 1906-1907 yılları Musul Vilâyetinin nüfus sayımları için bkz. Marufoğlu, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak...*, s. 49 vd.

¹⁰ *Ibid.*, s. 78 vd.

¹¹ Irak'ın Osmanlı geçmişi de dâhil olmak üzere yönetimde ağırlıklı olarak Sünniler bulundular. Şiîler ve Kürtler Irak'ın idaresinde fazla söz sahibi olamadılar. Bunda bilinçli bir tercihin yanında kültürel ve tarihsel etkenler de rol oynamıştır. Saddam Hüseyin döneminde ise bilinçli bir dışlanma söz konusudur. Laik, Arap, modern ve homojen bir Irak oluşturmak hedefinde olan Saddam Hüseyin Şiîleri ve Kürtleri dışlamış, yönetimini daha çok Sünnî Araplara üzerine yapılandırmıştır. Sedat Laçiner, “Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu”,

<http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=133&lm=58649JLFD0932&ln=TR> (E.T. 08.05.2006)

bağlanmadığı için bu Andlaşmanın 3. maddesi gereği, sorun Milletler Cemiyeti Konseyine aksetmiş ve Konsey'in verdiği karar sonucu Musul Irak'a bağlanmıştır. Türk Hükümeti bu durumu, 5 Haziran 1926 tarihinde İngiltere ve Irak ile yaptığı (Ankara Andlaşması olarak da bilinen) **Türk-Irak Sınırı ve İyi Komşuluk İlişkileri Andlaşmasıyla**¹² kabul etmiştir.¹³ Irak, Osmanlı Devletinden ayrıldıktan sonra burada kalan Türkler, uluslararası teminatlardan yoksun bir azınlık konumuna düştüler. Çünkü Lozan Barış Andlaşması ve Ankara Andlaşması, Türklerin hakları ve bu haklar üzerinde Türkiye'nin garantörlüğü ile ilgili herhangi bir hüküm içermemektedir.

Osmanlı Devletinden ayrıldıktan sonra krallık rejimi ile idare edilmeye başlanan Irak, 1932 yılına kadar İngiltere'nin himayesinde kaldı. Bu dönemde henüz krallık kurulmadan manda yönetimi altında ilk olarak kabul edilen 1920 tarihli **Geçici Irak Anayasasında** Irak halkının Arap, Kürt ve Türkmen unsurlardan oluştuğu ifade edilmekteydi. Bu Anayasanın 14. maddesine göre Türkmenlerin ana dilleri ile eğitim yapma hakları vardı.¹⁴ Irak'ın ilk anayasası 21 Mart 1925 tarihli Anayasadır. Anayasanın 16. maddesinde etnik grupların ana dillerinde okul açma hakları düzenlenmişti. 17. maddeye göre kanunla istisna edilen durumlar dışında Irak'ta resmî dil Arapçaydı ve bu istisnalar bir anlamda 1931 tarih ve 74 sayılı **Mahallî Lisanlar Kanunu** ile belirlenmişti. Kanun, başta Kerkük ve Erbil olmak üzere, Türklerin çoğunlukta olduğu bölgelerde, Türklerin eğitim gördüğü okullarda tedrisatın kendi dilleriyle yapılmasını öngörmekteydi. Ancak bu hak ve güvenceler, daha sonra gelen hükümetler tarafından rafa kaldırılmıştır.¹⁵ Uygulamada Kürtlere, Hıristiyanlara ve

¹² Metin için bkz. İsmail Soysal, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları, 1. Cilt, (1920-1945)*, 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: TTK Basımevi, 1989, s. 304 vd.

¹³ Musul sorunu ve Irak ile sınırların belirlenmesi konusunda bkz. Hüseyin Pazarıcı, *Uluslararası Hukuk Dersleri, 2. Kitap*, 3. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993, s. 239 vd.; Edip F. Çelik, *Milletlerarası Hukuk, 2. Kitap*, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987, s. 13 vd.; Enver Bozkurt, *Devletler Hukuku Bakımından Türkiye'nin Sınır İlişkileri*, İstanbul: Kazancı Yayınları, 1992, s. 26; Suphi Saatçi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003; Şevket Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991

¹⁴ Necmettin Esin, "Irak Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976, s. 1129. Bazı kaynaklarda 1921 tarihli olarak geçen bu metnin, manda idaresi tarafından hazırlandığı ve 1925 Anayasasının ilk taslağı olduğu ifade edilmektedir. Erşat Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yayınları, yer yok, 2003, s. 13. İnternet Erişimi için bkz.

http://members.lycos.nl/kirkukcity/EH_turkish.pdf (E.T. 03.04.2006). Bazı kaynaklarda ise 1920 ya da 1921 Anayasası diye bir anayasa olmadığı belirtilmektedir. Hasan Özmen, "Türkmen Hakları ve Türkmenlerin Statüsü", *Misâk-ı Milli ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu*", Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1998, s. 77

¹⁵ Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, s. 55

Musevîlere bu hak tanınırken, Türkler ana dillerinde eğitim hakkından yararlanamadılar. 1932 yılında ise Türk bölgesindeki okullarda Arapça eğitim yapılması kararlaştırıldı.¹⁶ Böylece 1925 Anayasası ile artık Irak Türkleri çeşitli kültürel haklara sahip azınlık konumuna düşmüşlerdi. Bu durum aşağıda görüleceği gibi 1932 Bildirisi ve diğer hukuksal belgelerde de devam etti.

Manda rejiminin sona ererek bağımsızlığını elde edebilmesi ve Milletler Cemiyetine üye olabilmesi için Irak, 30 Mayıs 1932 tarihinde kanımızca geçerliliğini bugün de korumakta olan tek taraflı bir bildirimle azınlıkların haklarını teminat altına aldığını açıklamıştı.¹⁷ Bildirimin 1. maddesine göre, “Azınlıkların Korunması” başlıklı 1. Bölümde ifade edilen şartlar, Irak'ın temel kanunları olarak kabul edilmiştir ve hiçbir kanun, tüzük ve resmî eylem bu maddelerle çelişemez; şimdi ya da sonra bunlardan üstüne olamaz. Görüldüğü gibi bildirim, iç hukuktan da üstün kabul edilmişti. Daha da önemlisi bunların değişmez hükümler olduğudur. Ancak Irak yönetimleri sürekli olarak bu hükmü ihlâl etmişlerdir. Bu bildirim 5. maddesi ile ırksal, dinsel ya da dilssel azınlıklara mensup Irak uyruklarının kendi olanakları ile kendi dillerinin kullanıldığı okullar ya da diğer eğitim kurumları tesis etmek, yönetmek ve denetlemek haklarına sahip olacakları teminat altına alındı. Irak Hükümeti, ana dili resmî dil olmayan Irak uyruklarının yoğun olarak yaşadıkları yerlerde ilkokullarda ana dillerinde eğitim alabilmeleri için gereken kolaylıkları sağlayacaktı (mad. 8/1). Ayrıca ırksal, dinsel ya da dilssel azınlıklara mensup Irak uyruklarının yoğun olarak yaşadıkları yerlerde eğitim amacı ile devlet tarafından malî destekte bulunulacaktı (mad. 8/2). Bunun dışında resmî dil olan Arapçanın dışında Türkçenin kullanımına ilişkin çeşitli kolaylıkların sağlanacağı da ifade edilmekteydi (mad. 4/5). Türkmenlerin yoğun olarak yaşadıkları Kerkük ve Kifri'de Arapçanın yanında Türkçe ve Kürtçe de resmî dil olacaktı (mad. 9/1). 10. maddede ise bildirimde yer alan hükümlerin Milletler Cemiyetinin garantisi altında olduğu ifade edilmektedir. Irak yönetimi, Milletler Cemiyeti Konseyinin çoğunluğunun onayı olmadan hiçbir maddenin değiştirilemeyeceğini taahhüt etmektedir. Ancak tekrar ifade edecek olursak, Irak, iç hukukunda buna aykırı düzenlemeler yaparak Türk varlığını görmezden gelmiştir. 1932 Bildirisi ana dilde eğitim gibi bazı kültürel alanlarda çeşitli haklar tanımakla birlikte, bu durum Osmanlı döneminde gayrimüslimlere tanınan kültürel özerklik boyutuna ulaşmamıştır.

Krallık rejimini ortadan kaldıran ve cumhuriyet rejimini getiren 1958 ihtilâlden sonra kabul edilen 27 Temmuz 1958 tarihli **Geçici**

¹⁶ Koçsoy, *Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri...*, s. 128

¹⁷ İngilizce metin için bkz. <http://www.solami.com/a3a.htm> (E. T. 03.04.2006)

Anayasanın üçüncü maddesi ise Kürt varlığını kabul ederken Türklerden bahsetmemekteydi. İsim verilmeden azınlıkların haklarının güvence altında olduğu yazılmaktaydı. Geçici Anayasanın, 2. maddesinde Irak'ın Arap milletinin bir parçası olduğu, 3. maddede de Irak'ta Araplarla Kürtlerin ortak olup, haklarının anayasa tarafından güvence altına alındığı ifade ediliyordu. Bu çerçevede Kürtler korunacak bir azınlık olarak değil ilk defa "ortak" olarak kabul edildi. Buna karşı Irak Türklerinin isimlerinden dahi bahsedilmemişti. 1968 darbesinden sonra kabul edilen anayasalarda da bütün azınlıkların haklarının saklı olduğu ifade edilmekteydi.¹⁸

Baas Partisini iktidara getiren 1968 darbesinden sonra 20 Ocak 1970 tarihinde Irak Devrim Komuta Konseyi aldığı Irak Türkmenlerinin Kültürel Haklarına İlişkin Kararname ile ilkokullarda "Türkmence" öğretilebileceği; Eğitim Bakanlığına bağlı bir Türkmen Eğitim Müdürlüğü ve Kültür Bakanlığına bağlı bir Türkmen Kültür Müdürlüğü kurulacağı; Türkmence eğitim yapacak okullarda ders araç ve gereçlerinin de Türkmence olacağı kabul ediliyordu. Bu karar uygulamaya geçirilip 48 tane Türkçe eğitim yapan okul faaliyet göstermeye başlamışsa da zamanla bu okullar kapatılmıştır. Bu karar halen yürürlükte olmakla birlikte işlerliği ortadan kalkmıştır. Daha sonra 1978 yılında çıkarılan bir yasa ile Irak'ın yalnız Araplara ve Kürtlere ait olduğu ilân edilmiştir.¹⁹ Daha da öte Baas rejimi haksız tutuklamalar yoluyla ve 1980'de bazı Türk liderleri idam ederek Türklere karşı açıkça baskı uyguladılar.²⁰ Böylece Irak Türklerinin sözde bazı sınırlı kültürel haklara sahip azınlık statüsü devam ederken, Kürtler aslî unsur olarak anayasalarda ve diğer belgelerde hukuksal konum elde etmişlerdir.

Irak hükümetinin bu dönemde niye durup dururken Türkmenlerin kültürel haklarını tanıdığı sorusu akla gelmektedir. Aslında bu kararname göstermelikti. 21 Aralık 1965 tarihli Birleşmiş Milletler çerçevesindeki *Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme*, 4 Ocak 1969'da yürürlüğe girmişti. Irak hükümeti ise Sözleşmeyi 18 Şubat 1969 tarihinde imzalamış, ancak tasdik işlemleri gerektiği için artık yasama organı olarak kabul edilen ve kararları kanun kuvvetinde olan Devrim Komuta Konseyine sunulmuştu. Bu onay 14 Ocak 1970 tarihinde gerçekleşmiş ve Birleşmiş Milletlere tevdi edilmişti. Bir hafta sonra ise Devrim Komuta Konseyinin yukarıda zikredilen kararı yayınlanmıştır. Böylece Irak hükümeti bu konuda pozitif bir adım attığını ispatlamaya çalışıyor, bunun arkasından Asurlere kültürel haklar tanınıyor ve Kürtlere özerklik veren 11 Mart

¹⁸ Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, s. 15 vd.

¹⁹ Karar için bkz. Nefi Demirci, *Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasi Tarihi)*, Renk Ofset, İstanbul, 1990, s. 111

²⁰ Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, s. 38

Anlaşması ile Irak hükümeti kendini temize çıkarmaya çalışıyordu. Ancak yukarıda da ifade edildiği gibi bu kararname uygulanmadı.²¹

Yine bu dönemde 11 Mart 1970 tarihinde Kürdistan Demokratik Partisi ve Irak Hükümeti arasında Kürtlere özerklik veren bir **Özerklik Anlaşması** imzalandı. Böylece Kürtler büyük ölçüde Türklerin de burada yaşadığı özerk bir bölgeye sahip oldular. 1992 yılında yapılan seçimler ve kabul edilen 25 Ekim 1992 tarihli **Irak Kürt Bölgesi Anayasası** ile bölge yarı özerk bir konuma kavuştu.²² Özerklik Anlaşması Saddam rejimi tarafından uygulanmadı. Ancak Irak'ın 1990'da Kuveyt'i işgaline karşı yapılan Körfez Müdahalesinden sonra, Kuzey Irak'ta 36. paralelin kuzeyinde BM Güvenlik Konseyinin 688 (1991) sayılı kararında hiç söz edilmese de ABD ve müttefikleri tarafından fiilen bir "Güvenli Bölge" oluşturuldu. Böylece Irak üçe bölünürken Kuzey Irak'ı gelecekte bölgesel bir federasyonun eyaleti olabilecek biçimde yeni bir devlet yapılanmasına doğru yönlendirmeye çalıştılar. Sınır girişlerine yeni devletin adı ile tabelalar asıldı ve bütün dünyaya burada yeni bir devletin kurulduğu imajı verilmeye çalışıldı. Geleceğe dönük hesaplar yapılırken artık burada yeni bir devlet olacakmış gibi politikalar geliştirildi.²³ 1992 Irak Kürt Bölgesi Anayasası da bu döneme rastlamaktadır. Körfez Savaşının karışıklığında 1991 Cumhuriyet Muhafızları yine Türkleri katletti. Birçok Türk toplama kamplarına gönderildi. Bölgenin etnik yapısını değiştirmek için güney vilâyetlerden Araplar Kerkük civarına yerleştirilmeye başlandı. Türklerin mülk edinmeleri ve Arap olmayanlara mülk satmaları yasaklandı. Devim Mahkemesi kararlarıyla birçok Türk idam edildi.²⁴

Körfez Savaşından önce kabul edilen 1990 **Geçici Irak Anayasasında**²⁵ Irak'ın Arap ve Kürtlerden oluştuğu kabul edilirken (Türkler üçüncü büyük nüfusu oluştursalar da) yine Türklerin adı geçmemektedir (mad. 5/b). Anayasa sadece azınlık haklarına saygıdan söz etmektedir (mad. 5/c). Ancak Körfez Savaşından sonra Irak Millî Türkmen Partisi ve daha sonra Türkmen Cephesi vasıtasıyla Kuzey Irak'ta Türkçe eğitim veren anaokulu, ilkokul, ortaokul, lise ve öğretmen enstitüleri açılmıştır.²⁶ Bununla birlikte Amerika'nın Irak'ı işgali ve Saddam rejiminin yıkılmasına kadar Türklerin haklarında ciddi anlamda hukuksal ve fiilî bir

²¹ *Ibid.*, s. 36

²² Bu konuda ve Anayasa metni için bkz. <http://web.krg.org/> (E. T. 03.04.2006)

²³ Anıl Çeçen, "Güney Komşumuz Irak", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000, s. 25

²⁴ Hürmüzlü, *Türkmenler ve Irak*, s. 39 vd.

²⁵ İngilizce çevirisi için bkz. http://www.iraqfoundation.org/projects/constitution/local_iraq1990.pdf (E. T. 03.04.2006)

²⁶ Ziyat Köprülü, *Irak'ta Türk Varlığı*, Ankara, 1996, s. 29

gelişme olmadı. Türklere karşı Birleşmiş Milletler Raporlarına da geçen çeşitli insan hakları ihlalleri gerçekleşti.²⁷

Amerika'nın Irak'ı işgali ve Saddam rejiminin yıkılmasından sonra Geçici Koalisyon İdaresi kuruldu. Bu dönemde yürürlüğe giren ve süresi 31 Aralık 2005 tarihinde son bulan **Irak Devleti Geçiş Dönemi Yönetim Kanuna (2004 Irak Geçiş Anayasası)**²⁸ göre, Irak, soy, ırk, etnik köken, milliyet ve mezhep temeline değil, coğrafi esasa dayanan federal bir devlettir (mad. 4). Irak'ın farklı etnik yapıdan oluşan bir ülke olduğu kabul edilmekle birlikte Arap halkı esas unsur olarak (mad. 7/B); Arapça ve Kürtçe ise resmî dil olarak kabul edilmiştir. (Süryanice ve Ermenice ile birlikte) devlet eğitim kurumlarında Türkmençe veya özel eğitim kurumlarında diğer herhangi bir dilde eğitim yapma hakkı teminat altına alınmıştır (mad. 9). Görüldüğü gibi Irak'ın kurulmasından bu yana kabul edilen tüm hukuksal belgelerde olduğu gibi Geçiş Anayasası da Türkleri azınlık statüsünden öte bir konuma yerleştirmemiştir. Geçiş Anayasasının Irak Türklerine ilişkin hükümleri, Türklerin haklarında herhangi bir genişleme olmaksızın aşağıda görüleceği gibi yeni anayasada da yer almıştır.

3. 2005 Irak Anayasası

Yeni **2005 Irak Anayasası**, 2004 Geçiş Anayasasının 61. maddesi uyarınca 15 Ekim 2005 tarihinde referandum ile kabul edildi.²⁹ Yeni anayasa, hazırlanma sürecinden dışlanan Irak Türklerini ilgilendiren hükümleri açısından aşağıda değerlendirilecektir.

a) Anayasaya Göre Devlet Yapısı

Yeni Anayasanın 1. maddesine göre Irak, yönetim şekli cumhuriyet ve parlamenter demokrasi olan federal bir devlettir. Federal sistem, başkent, bölgeler, âdemimerkeziyete sahip vilâyetler ve yerel idarelerden oluşmaktadır (mad. 112).³⁰ Ancak bölgesel anayasalar Irak Anayasasına

²⁷ <http://www.kerkuk.net/tr/index.asp?s=menudetay&id=55> (E.T. 08.05.2006)

²⁸ İngilizce metin için bkz. <http://www.cpa-iraq.org/government/TAL.html> (E. T. 03.04.2006)

²⁹ Bu süreç BM Güvenlik Konseyinin 8 Haziran 2004 tarihli 1546 (2004) sayılı kararının 4 (c) maddesiyle de desteklenmişti.

³⁰ Seçimleri boykot eden Sünniler parlamento ve hükümette yeterince temsil edilemediler. İlk oluşturulan Anayasa Komisyonunda Sünnî temsilci yoktu. Sonradan eklenen temsilciler ise anayasa hazırlama sürecinde gerçek anlamda etkili olmadılar. Sonuçta Şiiiler ve Kürtler anayasa taslağının oluşturulmasına hâkim oldular ve son ana kadar Sünnî uyarılarını kulak ardı edip, oylamaya bile gerek duymaksızın taslağı Meclise gönderdiler. Laçiner, a.g.e. Sünnî azınlığa bir taviz olarak, Anayasayı hazırlayanların bölgeler ve vilâyetler hakkında Anayasada çok fazla ayrıntıya yer vermedikleri ifade edilmektedir. David B. Rivkin-Lee A. Casey, "New Iraqi

aykırı olamayacaktır (mad. 13/2). Bu çerçevede anayasa, 1992 tarihli Kürt Bölgesi ve anayasasını da 113/1. madde ile meşrulaştırmıştır. Anayasada öngörülen federalizm, *asimetrik federalizm* olarak nitelendirilmektedir.³¹ Anayasa Kürtlere önemli ayrıcalıklar tanımıştır. Kürtlere kendi anayasalarına sahip, bölgelerine sahip olma haklarını tanımının yanı sıra, nüfusları ile orantılı olmayan bir şekilde bütün Irak'ta (sadece Kürt bölgesinde değil) Arapçanın yanında Kürtçeyi de resmî dil olarak kabul etmiştir (mad. 4/1). Kürt bölgesinde ise, federal teşkilât ve kurumlarda Arapça ve Kürtçe kullanılır (mad. 4/3). Bunun anlamı federal olmayan birimlerde yalnızca Kürtçenin kullanılacağıdır. Anayasa ile Türklere özerk bir bölge veya vilâyet verilmemiştir. Türkler, yaşadıkları birimlerdeki (bölge, vilâyet, yerel yönetim) hukuk düzenlerine bağlı olacaklardır.³²

Anayasaya göre federal güçler yasama, yürütme ve yargıdan oluşmakta ve *güçler ayrılığı ilkesine* göre işlemektedir (mad. 45). Parlamenter sistemin kabul edildiği yeni anayasada federal **yasama organı** federal sistemin özelliklerine uygun olarak iki kanatlıdır: *Temsilciler Meclisi* (Council of Representatives) ve *Federasyon Konseyi* (Federation Council) (mad. 46). Temsilciler Meclisi, Irak vatandaşlarını temsil etmekteyken (mad. 47), Federasyon Konseyi ise bölgelerin ve vilâyetlerin temsilcilerinden oluşmaktadır (mad. 62).

Federal **yürütme organı** da parlamenter sistemin özelliklerine uygun olarak iki kanatlıdır: *Cumhurbaşkanı* ve (Başbakanı da içeren) *Bakanlar Kurulu* (mad. 63). Cumhurbaşkanı, Temsilciler Meclisi tarafından seçilmektedir (mad. 67) ve Bakanlar Kurulunu oluşturması için Temsilciler Meclisi üyeleri arasından bir kişiyi atar (mad. 73/1). Cumhurbaşkanı tarafından atanan Başbakan ise Bakanlar Kurulunu oluşturur (mad. 73/2).

Constitution”, *Backgrounder*, Sayı 1879, 16 Eylül 2005, s. 8. Erişim için bkz. <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/Iraq/BG1879.cfm> (E.T. 08.05.2006)

³¹ *Establishing a Stable Democratic Constitutional Structure in Iraq: Some Basic Considerations*, Public International & Policy Group and The Century Foundation, 2003, s. 27 vd. Erişim için bkz.

<http://www.publicinternationallaw.org/publications/reports/> (E.T. 08.05.2006). *Asimetriklik*, federal devletin kendi iç yapısı itibariyle federe birimlerinin coğrafi, ekonomik ve diğer faktörlere bağlı olarak farklı yetkilerine ve farklı statülerine müsaade edip varlıklarını kabul etmesidir. Bekir Demir, “1990 Sonrası Rusya’ında Etno-Politik Ayrışma Süreci”, *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, Ağustos-Ekim, 2000

³² Bununla birlikte Kerkük’ün statüsü tartışma konusu olmaya devam etmekte olup, süreç yeni anayasaya göre en geç 2007 yılı sonunda tamamlanacaktır. Petrol kaynaklarının bütün Irak’a ait olduğu ilke olarak anayasada belirtilmekle birlikte, gerek uygulamaya dönük maddeler gerekse mevcut ve potansiyel kaynaklar hakkındaki muğlak ifadeler ciddi soru işaretlerine sebep olmaktadır.

<http://www.kerkuk.net/tr/index.asp?id=4490&katagori=2&s=analizdetay> (E.T. 08.05.2006)

Federal **yargı organı** ise Yüksek Yargı Konseyi, Yüksek Federal Mahkeme, Federal Yargıtay, Savcılık Makamı, Yargı Denetim Komisyonu ve kanun tarafından düzenlenen diğer federal mahkemelerden oluşmaktadır (mad. 86).

b) Anayasaya Göre Toplum Yapısı

1990 Anayasasına baktığımızda Irak halkının Arap ve Kürt unsurlarına dayandığı ifade edilmekle birlikte (mad. 5/b), Irak'ın açıkça Arap milletinin bir parçası olduğu hüküm altına alınmıştı. Ancak yeni anayasanın 3. maddesine göre Irak, çok etnikli, çok dinli ve çok mezhepli bir ülkedir. Maddede ayrıca Irak'ın Arap Birliğinin bir üyesi ve İslâm dünyasının bir parçası olduğu da vurgulanmaktadır. Anayasalardaki bu iki hükmü karşılaştırdığımızda Irak'ın yavaş yavaş Arap unsurunun egemen olduğu bir millî bir devlet olmaktan çıkıp, çok kültürlü bir kimliğe doğru geçiş yaptığını söylemek mümkündür. Örneğin 1990 Anayasasına göre Irak, Arap milletinin bir parçasıyken, şimdi Arap Birliğinin bir üyesidir. Arap milliyetçiliğine yapılan güçlü vurgu, yeni anayasada daha zayıf hukuksal bir ifadeye dönüşmüştür.³³

Anayasanın 3. maddesi, aslında Irak'ın çok etnikli, çok dinli ve mezhepli mevcut durumu ifade etmekle birlikte, anayasa Irak halkının çoğunluğunun İslâmî kimliğine de vurguda bulunmaktadır (mad. 2/2). Bununla birlikte anayasa, 3. madde ile bu unsurlara hukuksal tanınmanın ve çeşitli anayasal haklardan yararlanmanın dayanağını sağlamıştır. Diğer bir ifadeyle bu unsurları meşrulaştırmıştır ve zaten bir kısmı anayasada yer alan çeşitli hakları elde etmelerinin önünü açmıştır. Bu çerçevede sınırlı da olsa Türklerin bazı hakları anayasada yer almıştır.

Anayasanın toplum yapısını ilgilendiren diğer yönü ise kabile ve aşiretleri görmezden gelmemesidir.³⁴ 43/2. maddeye göre devlet Irak'taki kabile ve aşiretlerin ilerlemesine çaba gösterecek, dine ve hukuka uygun faaliyetlerini dikkate alacaktır. Gelişen topluma katkıda bulunan insanî değerlerini destekleyecek, insan haklarına aykırı kabilesel gelenekleri

---

³³ Sünnîler daha çok Arap milliyetçisi, Şii'ler ise daha çok ümmetçi bir anlayışı benimsemektedirler. Bu nedenle Sünnîler anayasada Irak'ın Arap dünyasının bir parçası olduğunu kabul ettirmeye çalıştılar. Bu ise hem Şii'lerden hem de Kürtlerden ciddi bir direnç gördü. Kürtler Arap dünyası ile eski bağların devamına da karşı çıkmakta ve Irak'ın sadece Arap olmadığı konusunda ısrar etmektedirler. Şii'ler ise Irak'ın İslam dünyasının bir parçası olmasının yeterli olduğunu savunmaktadırlar. Laçiner, "Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu".

³⁴ Iraklı bir sosyolog ve Irak aşiretleri uzmanı olan Faleh Ebu Jabar'ın Irak'ta üç tür aşireti tanımladığı ifade edilmektedir: devletçi aşiretler, sosyal aşiretler ve askerî-ideolojik aşiretler. Judith Yaphe, "Irak'ta Eski ve Yeni Aşiretler", Gökçe Dalgıç (çev.), *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000, s. 124

yasaklayacaktır. Görüldüğü gibi anayasa, kabile ve aşiretleri koruyarak kültürel göreceliği dikkate almakla birlikte, insan haklarına ilişkin bir sınırlama koymak yoluyla, bunların toplumla bütünleşmelerini sağlamaya çalışmaktadır.

c) Irak Türklerinin Anayasal Konumu ve Hakları

Anayasa öncelikle kanun önünde eşitlik ve ayrımcılık yasağını hüküm altına alarak bütün Irak vatandaşlarının eşitliğini düzenlemektedir (mad. 14). Ancak bilindiği gibi Türkler, ortak dinsel inanca sahip olsalar da etnik açıdan Irak'taki çoğunluk Arap ve Kürt nüfusa göre sayıca daha azdır. Ayrıca Türkler, dinsel inanç açısından değerlendirildiğinde ise Irak'ın çoğunluğunu oluşturan ve İslâm'ın **Şii** yorumunu benimseyen nüfustan, (Şii Türkmenler bulunsada) **Sünnî** inanca sahip olmaları açısından farklıdırlar. Batı literatüründe ise genellikle Irak'taki Sünnîler "azınlık" olarak nitelendirilmektedir.

Giriş kısmında Türkmen unsuruna vurgu yapılmakla birlikte, yukarıda da ifade edildiği gibi anayasa ile (Kürtlere verildiği gibi) Türklerle özerk bir bölge veya vilâyet verilmemiştir. Türkler, yaşadıkları birimlerdeki (bölge, vilâyet, yerel yönetim) hukuk düzenlerine bağlı olacaklardır. Dolayısıyla toprağa bağlı bir özerklik olarak Kürtlere tanınan bu kolektif haklar, Türklerle tanınmamıştır. Bununla birlikte Türkler, kültürel özerklik boyutuna dahi ulaşmamış olan ve azınlıklara tanınan pozitif haklar kategorisindeki bazı bireysel haklardan yararlanabileceklerdir. Bu haklar ise aşağıda görüleceği gibi daha çok dilsel haklar çerçevesinde ana dilde eğitim ve resmî dilin kullanımına ilişkin olarak düzenlenmiştir. Anayasada Türkmenler, Keldanîler, Asurîler *gibi* unsurların idarî, siyasal, kültürel ve eğitime ilişkin haklarının teminat altına alındığı ve bunun kanunlarla düzenleneceği de ifade edilmektedir (mad. 121). Siyasal hakların kullanılması açısından Irak'ta etnik ve dinsel gruplar kendi kimlikleri ile siyasal faaliyette bulunabilmektedirler. Örneğin 2005 seçimlerinde Türkmen Cephesi de % 0.07 oy oranı ile mecliste 1 sandalye elde etti.³⁵

Anayasanın 4/1. maddesine göre Arapça ve Kürtçe Irak'ın resmî dilleridir. Bununla birlikte Türkmençe, Süryanîce, Ermenice *gibi* dillerde gerek kamusal eğitim gerekse özel eğitim çerçevesinde ana dilde eğitim hakkı teminat altına alınmaktadır. Anayasa "gibi" ifadesini kullanarak bu dilleri sınırlandırmamıştır. Ancak Türkmençeyi açıkça ifade ederek anayasal konum kazandırmıştır. Türkmençe ve Süryanîce, Türkmenlerin ve

³⁵Seçim sonuçları için bkz. http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_legislative_election%2C_December_2005#Full_results (E. T. 03.04.2006)

Süryanîlerin nüfusun çoğunluğunu oluşturduğu idarî bölgelerde resmî dildir (mad. 4/4). Herhangi bir bölge ya da vilâyet, genel bir referandumla nüfusunun çoğunluğu tarafından karar verildiği takdirde yerel bir dili, ek resmî dil olarak kabul edebilir (mad. 4/5). Görüldüğü üzere Türkmencenin resmî dil olmadığı bölge ya da vilâyetlerde referandumla resmî dil haline getirilmesi teorik olarak mümkündür. Bu noktada anayasanın 18/5. maddesinin nüfus dengesinin değiştirilmesini yasaklamak suretiyle, dolaylı da olsa resmî dile ve siyasal alana ilişkin hakları güvence altına almaya çalıştığını söyleyebiliriz. Bu hakların ihlâlinin ötesinde geçmişte Irak'ta Türklere karşı etnik temizlik yapıldığı da ve yaşam haklarının elinden alındığı bilinmektedir.

Irak Anayasasının 121. maddesinde yer alan siyasal haklar azınlıklar açısından ele alındığında kolektif yönü olan haklardır. Azınlıkların grup olarak temsili ve karar mekanizmalarında yer almalarını sağlar. Ancak anayasa bunu teminat altına almakla birlikte, düzenlemesini kanuna bırakarak bu hükmün uygulanmasını bir ölçüde zayıflatmıştır. Kanun koyucu bu hakkın içeriğini anayasal sınırları belli olmadığı gibi istediği şekilde doldurabilecektir. Bununla birlikte aşağıda ele alınacağı gibi, Irak bütününde olmasa da Kürt Bölgesine ilişkin olarak azınlıklara kolektif nitelikteki bazı hakların tanındığı görülmektedir.

Türklerin yoğun olarak yaşadıkları Kürt Bölgesinin anayasasına³⁶ göre, bu bölgenin halkı, Kürtler ve Türkmen, Asurî, Keldanî ve Arap ulusal azınlıklardan oluşmaktadır. Anayasada bu azınlıkların haklarının tanındığı ifade edilmektedir (mad. 4). Anayasanın 7/i maddesine göre bu bölgede Kürtçe resmî dil olacaktır. Federal ve bölgesel makamlarla resmî yazışmalar Arapça ve Kürtçe yapılacaktır (mad. 7/ii). Bölgede Arapça öğretimi zorunlu olacaktır (mad. 7/iii). Kürtçenin yanında Türkmen kültürü için Türkmençe, eğitim dili olarak göz önünde bulundurulacaktır (mad. 7/iv). Kürt Bölgesi Bakanlar Kurulunun oluşturulmasında ulusal azınlıkların, Türkmen, Asurî ve Keldanîlerin temsili dikkate alınacaktır (mad. 49). Aynı şekilde Kürt Bölgesel Meclisinin teşkilinde ulusal azınlıkların adilâne temsiline riayet edilecektir (mad. 26/ii). Ayrıca Belediye Meclislerinin oluşturulmasında da Kürt Bölgesinin ulusal azınlıklarının adilâne temsili dikkate alınacaktır (mad. 66/ii). Buradaki “adilâne” ifadesi, her zaman tartışma konusu olan nüfus unsurunu öne çıkarmaktadır.³⁷ Ancak Irak Anayasasının 121.

³⁶ Kürt Bölgesi Anayasası, 1992 yılında yani yeni anayasadan önce kabul edilmiştir. Dolayısıyla yeni anayasaya aykırı hükümleri geçersiz olacaktır.

³⁷ 1997 resmî nüfus sayımına göre 22 milyon Irak nüfusunun % 55'i Şii Araplardan, % 17'si Sünnî Araplardan, % 15-22 Kürtlerden, % 3-4 Türklere, % 3-4 Asurîler, Keldanîler, Ermeniler ve diğer Hıristiyan azınlıklardan oluşmaktadır. Türkler haklı olarak nüfuslarının resmî sayımlarda yanlış gösterildiğini ve yaklaşık nüfuslarının iki milyonu geçtiğini ifade etmektedirler.

maddesinde olduğu gibi Kürt Bölgesi Anayasasında bazı kolektif nitelikli azınlık hakları teminat altına alınmakla birlikte, oldukça muğlâk ifadeler içermektedir. Kanun koyucu bu hakkın içeriğini anayasal sınırları belli olmadığı gibi istediği şekilde doldurabilecektir.

Irak'ın insan haklarını ve azınlıkları ilgilendiren çeşitli uluslararası belgelere taraf olduğunu görmekteyiz. Bu belgelerin başlıcaları (ve yürürlük tarihleri) şunlardır: Soykırım Suçunun Önlenmesi ve Cezalandırılması Hakkındaki Sözleşme, Her Türlü Irk Ayrımcılığının Ortadan Kaldırılmasına İlişkin Uluslararası Sözleşme (13 Şubat 1970), Medenî ve Siyasî Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (23 Mart 1976), Ekonomik, Sosyal ve Kültürel Haklara İlişkin Uluslararası Sözleşme (3 Ocak 1976), Çocuk Hakları Sözleşmesi (15 Haziran 1994).

d) Anayasada İslâm Dininin Yeri

“Besmele” ile başlayan anayasanın 2/1. maddesine göre İslâm, devletin resmî dini ve yasamanın temel bir kaynağıdır. Ayrıca İslâmî hükümlere aykırılık teşkil eden herhangi bir kanun kabul edilemez (mad. 2/1-a). Görüldüğü gibi 2/1-b maddesi demokrasinin ilkeleri ile uyuşmayan kanunların kabul edilemeyeceğini düzenlese de, anayasa, kendine referans olarak İslâm dinini esas almıştır. Ancak Şîiler İslâm'ın yasamanın tek kaynağı olması taleplerini kabul ettiremediler. Bunun yerine İslâm ‘kaynaklardan biri’ olarak kabul edildi. Bu konuda Sünnî-Kürt işbirliği etkili oldu. Eğer gelecek Irak'ta Şîiler daha çok söz sahibi olur ve Irak, İran-benzeri bir yapıya kavuşur ise Sünnîlerin Irak'ta azınlık konumuna gelecekleri ve çok daha ‘dindar’ bir Irak olacağı açıktır.³⁸

Görüldüğü gibi Anayasa, Irak halkının çoğunluğunun İslâmî kimliğini ve tüm şahısların dinsel haklarını da teminat altına almaktadır. Ayrıca anayasada dinsel ayınlar güvence altına alınırken Şîi ayınları ayrıca belirtilerek İslâm'ın bu yorumuna özel bir önem verildiği görülmektedir (mad. 41/1-a). Anayasada İslâmiyet dışında Hıristiyanlar, Yezidîler ve Mandi Sabeanlar *gibi* toplulukların inanç ve ibadet özgürlüğü de teminat altına alınmaktadır (mad. 2/2). Dolayısıyla din açısından ele aldığımızda, İslâm dinine mensup olmayanları doğrudan hukuksal anlamda dinsel azınlık olarak değerlendirmek mümkün olmasa da bu grupların dinsel hakları anayasa ile güvence altına alınmıştır.

Anayasadaki başlıca dinsel hakları incelediğimizde öncelikle herkesin düşünce, vicdan ve inanç özgürlüğüne sahip olduğunu görüyoruz (mad. 40). 35/2. madde ise dinsel zorlamayı yasaklamaktadır. Ayrıca Irak

³⁸ Laçiner, “Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu”.

vatandaşlarının, kendi din, mezhep, inanç ve seçimlerine göre kişisel statülerini belirleme özgürlüklerinin olduğunu görmekteyiz (mad. 39). Din ve mezhep mensupları, (Şîf dinsel törenler dâhil) dinsel ayinlerin uygulanması (mad. 41/1-a), dinsel kurumların yönetimi (mad. 41/1-b) konularında özgürdür. Ayrıca devlet ibadet özgürlüğünü ve ibadet mekânlarının korunmasını teminat altına alacaktır (mad. 41/2). Anayasanın 10. maddesine göre de, Irak'taki kutsal mabetler ve yerler dinsel ve kültürel varlıklardır. Devlet, bunların kutsallığını sürdürmek ve korumakla ve buralarda serbestçe dinsel ayinlerin yerine getirilmesini sağlamakla yükümlüdür.³⁹

Sonuç

Tarihsel süreç içinde Irak Türklerinin hukuksal konumlarını incelediğimizde, Osmanlı döneminde egemen topluluk Müslümanlar içinde olan Türkler, Irak'ın bağımsız olması ile birlikte azınlık konumuna düştüler. Şüphesiz bu durum temel sebebi Irak devletinin Arap unsuruna dayanan millî bir devlet olarak kurulmasıdır. Böylece yeni kurulan Irak'ta Türkler azınlık olarak tanımlanmaya başlandı. Türklerin bu statüleri Osmanlı sonrası Irak'ta çeşitli hukuksal belgelere de yansdı. Bu belgelerde Türklerin hakları bireysel haklar bağlamında ve özel olarak ana dilde eğitim hakkı ve resmî dile ilişkin bazı haklar çerçevesinde düzenlendi. Bununla birlikte Irak'ta Osmanlı sonrası gelişen sürece baktığımızda, Irak Kürtlerinin aşamalı olarak önce azınlık statüsü elde ettikleri, sonra özerk yönetim ve oradan da federalizme sahip oldukları görülmektedir. Yeni anayasada da Irak Türkleri azınlık statüsünde kalmış, kendilerine tanınan hakları bireysel haklar çerçevesinde düzenlenmiştir. Anayasada kolektif haklara göndermede bulunan siyasal nitelikli haklardan söz edilse de, bu düzenleme oldukça belirsizdir ve çerçevesi kanunla belirlenecektir. Uluslararası yükümlülükler açısından ise Irak, Milletler Cemiyetine üye olurken 1932 tarihinde içinde ismen Türklerin de yer aldığı azınlıklara ilişkin bir bildirimde bulunmuştur. Kanımızca bu bildirim hükmünü yitirdiğine dair herhangi bir gerekçe yoktur. Bunun dışında Irak, azınlıkları da ilgilendiren çeşitli uluslararası belgelere de taraf olmuştur. Ancak Irak ile Türkiye arasında Irak Türklerini güvence altına alan iki taraflı bir anlaşma mevcut değildir. Gerçekleşme olasılığı az da olsa, Irak Türklerinin haklarını koruyan böyle bir anlaşmanın Irak ile yapılması için Türkiye'nin girişimde bulunması gerektiğini düşünüyoruz. Irak Türklerinin haklarının hukuksal alanda korunmasının yanında fiilen de hayata

³⁹ Ancak geçmişte dönemde Irak'ta Türklere karşı uygulanan asimilasyon ve etnik temizlik politikaları kendisini Türklere ait tarihsel ve kültürel varlıklar üzerinde de göstermiş ve bu yapılar da zaman zaman tahrip edilmiştir. Irak'taki tarihsel ve kültürel eserler hakkında bkz. Abdüsselâm Uluçam, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989

geçirilmesi gerekmektedir. Son olarak 2005 yılının Eylül ayında Telafer’de Amerika ve Irak güçlerinin düzenlediği ortak operasyonda birçok Irak Türkünün de öldürüldüğü unutulmadan, geçmişte Irak Türklerine karşı yapılan ve Türklerin yok edilmesini amaçlayan ağır insan hakları ihlallerinin tekrar yaşanmaması için Türkiye, gereken çabayı göstermelidir.

Kaynakça

AYDIN, M. Akif, "Osmanlı'da Hukuk", (ed.: Ekmeleddin İhsanoğlu), *Osmanlı Devleti ve Medeniyeti Tarihi*, İstanbul, 1994

BOZKURT, Enver, *Devletler Hukuku Bakımından Türkiye'nin Sınır İlişkileri*, İstanbul: Kazancı Yayınları, 1992

BOZKURT, Gülnihâl, *Alman-İngiliz Belgelerinin ve Siyasî Gelişmelerin Işığında Gayrimüslim Osmanlı Vatandaşlarının Hukukî Durumu (1839-1914)*, 2. baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, VII. Dizi-Sa. 107, Ankara: TTK Basımevi, 1996

CAPOTORTİ, Francesco, Study on the Rights of Persons Belonging to Ethnic, Religious and Linguistic Minorities, UN-Doc, E/CN.4/Sub. 2/384/Rev.1, New York: United Nations Publication, 1991

ÇEÇEN, Anıl, "Güney Komşumuz Irak", *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000

ÇELİK, Edip F., *Milletlerarası Hukuk*, 2. Kitap, İstanbul: Filiz Kitabevi, 1987

DEMİR, Bekir, "1990 Sonrası Rusya'sında Etno-Politik Ayrışma Süreci", *Akademik Araştırmalar Dergisi*, Sayı 6, Ağustos-Ekim, 2000

DEMİRCİ, Nefi, *Dünden Bugüne Kerkük (Kerkük'ün Siyasî Tarihi)*, İstanbul: Renk Ofset, 1990

ERYILMAZ, Bilal, *Osmanlı Devleti'nde Gayrimüslim Teb'anın Yönetimi*, İstanbul: Risale Yayınları, 1990

ESİN, Necmettin, "Irak Türkleri", *Türk Dünyası El Kitabı*, Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları, 1976

Establishing a Stable Democratic Constitutional Structure in Iraq: Some Basic Considerations, Public International & Policy Group and The Century Foundation, 2003, <http://www.publicinternationallaw.org/publications/reports/>

HÜRMÜZLÜ, Erşat, *Türkmenler ve Irak*, Kerkük Vakfı Yayınları, yer yok, 2003, http://members.lycos.nl/kirkukcity/EH_turkish.pdf

KOÇSOY, Şevket, *Irak Türkleri ve Türk-Irak İlişkileri (1932-1963)*, İstanbul: Boğaziçi Yayınları, 1991

KÖPRÜLÜ, Ziyat, *Irak'ta Türk Varlığı*, Ankara, 1996

LAÇİNER, Sedat, “Irak Anayasası: İç Savaşın Manifestosu”, <http://www.usak.org.uk/junction.asp?mod=articles&st=PrintArticleDetail&id=133&lm=58649JLFD0932&ln=TR>

Lozan Barış Konferansı, Tutanaklar-Belgeler, Birinci Takım, Cilt I, Kitap I, 3. Baskı, Seha L. Meray (çev.), İstanbul: Yapı Kredi Yayınları, 2001

MARUFOĞLU, Sinan, *Osmanlı Döneminde Kuzey Irak (1831-1914)*, İstanbul: Eren Yayıncılık, 1998

ÖZMEN, Hasan, “Türkmen Hakları ve Türkmenlerin Statüsü”, Misâk-ı Millî ve Türk Dış Politikasında Musul, Kerkük ve Erbil Meselesi Sempozyumu”, Ankara: Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Atatürk Araştırma Merkezi Yayını, 1998

PAZARCI, Hüseyin, *Uluslararası Hukuk Dersleri*, 2. Kitap, 3. Baskı, Ankara: Turhan Kitabevi, 1993

RIVKIN, Casey, “New Iraqi Constitution”, Backgrounder, Sayı 1879, 16 Eylül 2005, <http://www.heritage.org/Research/MiddleEast/Iraq/BG1879.cfm>

SAATÇI, Suphi, *Tarihten Günümüze Irak Türkmenleri*, İstanbul: Ötüken Yayınları, 2003

SOYSAL, İsmail, *Türkiye'nin Siyasal Andlaşmaları*, 1. Cilt, (1920-1945), 2. Baskı, Atatürk Kültür, Dil ve Tarih Yüksek Kurumu Türk Tarih Kurumu Yayınları, Ankara: TTK Basımevi, 1989

ULUÇAM, Abdüsselâm, *Irak'taki Türk Mimari Eserleri*, Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları, 1989

YAPHE, Judith, “Irak'ta Eski ve Yeni Aşiretler”, Gökçe Dalgıç (çev.), *Avrasya Dosyası*, Cilt 6, Sayı 3, Sonbahar 2000

İnternet Adresleri

<http://www.solami.com/a3a.htm>

<http://web.krg.org/>

http://www.iraqfoundation.org/projects/constitution/local_iraq1990.pdf

<http://www.kerkuk.net/tr/index.asp?s=menudetay&id=55>

<http://www.cpa-iraq.org/government/TAL.html>

http://en.wikipedia.org/wiki/Iraqi_legislative_election%2C_December_2005#Full_results

<http://www.kerkuk.net/tr/index.asp?id=4490&katagori=2&s=analizdetay>